

Szilágyi Zsuzsa pöffeteg anyakirálynéja, Tóth Judit leéppent nagymamája, Hável László hú-de-undortó gonosz testvére szereposztási telitalálat. Külön figyelmet érdemel a Kamaraszínház mindenkori szereplőválogatása. Mindig történik valami. Most például Újvári Zoltán körül.

Az Újvári-jelenség

Míg az egész előadás plakátszerűen pöttyögetett – ebből a nyersanyagból kiindulva józan ésszel csakis ez a stílus vállalható –, van egy szigete, melyre nem vonatkozik semmiféle általánosítható tapasztalat: ez Újvári Zoltán Szezám-alakítása. Olyan ez, mint amikor egy célszerűen összekent, dekoratív vászon egyszer csak beszakad, s mögüle kitetszik az élet, aztán ettől kezdve csak ez érdekes.

Újvári a koszlott ruhákba bújtatott, rágógumi-mennyországi őr, a túlmozgásos, kövér, hadaró balfácán, akiben a fatelepi Janó együgyű jósa éppúgy megtalálható, mint a pesti körút hajdani Füttyös Pistájának alakja, ki öszecsavart újságjával csapkodta egykedvűen az arra érdemes nők fenekét vagy a villamos falát. Mikor színre lép, szinte meghökken a néző. Még tán haragszik is rá egy kicsit, hiszen olyan jól elvolt ebben a zajos semmiben eddig. Mit zavarog itt egy ilyen érzelem-gombóc, egy ilyen mesebeli szerencsétlen? Miért kell annyira ráfigyelni, miért kell befelé megsiratni őt idióta boldogságának csúcspontján is, amikor "bekerül a tévébe"?

Nem biztos, hogy egészen helyén van ez az alakítás, de annyi baj legyen. Bár törekszik rá, nem engedi a szálló szeméttel repülni valami engesztelhetetlen fájdalom. Valami olyan tudás az életről, ami nélkül nincs igazi színház, de aminek a kötelekeitől egy idő után talán majd meg kell szabadulni, hogy emelkedni lehessen. Vincze János pécsi Csirkefej-rendezésében játszotta ő a Tanár figujárát megrendítő erővel. Ezentúl főként Pesten játszik majd, a Kamaraszínház tagjaként.

Ami a Tin Pan Ali produkciót illeti: minden bizonnyal sokáig színpadon lesz. Egyike ez a csábító trükköknek, mely behozza a közönséget, egyike a bevető akcióknak. Csak abba ne hagyják! Csak meg ne álljanak ezen a szinten, mert még játzó és közönség azt hisheti, ez az, ahová el kell jutni.

A negédesség, mely például a gyermek-duetteknel idézőjel nélkül jelenik meg, fogszathatatlant. Az előadásra azonban tódul a közönség. Remélhetőleg jut nekik jóféle táplálék is, mert ezzel a csalogatóval kicsit úgy van az ember, hogy rágja, rágja, aztán minden falattal együtt nyeli a szorongást is, hogy esetleg az egeret is beledarálták.

GABNAI KATALIN

Németh László politikai gondolkodása*

Németh László politikai gondolkodásának az életművön belüli helye régóta az íróval kapcsolatos irodalom egyik vitatott kérdése. Gaál Gábor egyik harmincas évekbeli megállapításán alapszik az a tétel, miszerint a regényíró Németh cáfolja a politikust, az ideológust. Az ötvenes években Király István elevenítette fel ezt a felfogást: a szépirot

* Egy megírandó hosszabb dolgozat vázlata.

mentve akkor, amikor a politikai gondolkodóról szólni sem lehetett. Hosszú időbe tellett, míg az életmű egységességének tétele – ez a nyilvánvaló evidencia – kimondatott. Grezsa Ferenc pontosan megfogalmazta az életmű strukturális jellemzőit: "A Németh László-i földmozgások vezérlője a gondolkodó. Nem a tanulmányíró. Németh László a gondolkodói jelenlétét nemcsak egyetlen műfajban – a tanulmányban – valósítja meg, hanem a szépirodalomban is. Megtévesztő volna bármilyen műfaji hierarchia tétélezése... Idea és ember, önkifejezés és ábrázolás, líra és tárgyiasság ebben az életműben eltérhetetlen egység... Az életmű egységét a gondolkodó Németh László teremti meg: a tanulmány az eszme nyílt és közvetlen megjelenítése, a regény ugyanezen eszme emberben – az író tipológiája szerint: szentben, hősből vagy szörnyetegben – való megtestesülése, a dráma az eszme elakadásának terepe." Innét nézve nyilvánvaló, hogy ha a politikai tételek mögött álló Németh Lászlót keressük, akkor tulajdonképpen a gondolkodóra kell figyelnünk: politikai gondolkodását gondolatrendszerre egésze felől kell szemrevételeznünk. Indokolja ezt az is, hogy Németh László alapvetően nem volt politikus, mi több: a politikát igyekezett visszazorítani a maga helyére – oda, ahonnan szolgálni tudja az ember életét, ahelyett, hogy uralkodna rajta.

A Németh László-i életmű alapgondolatának a minőség-elvet, alapvető törekvésének pedig ennek a minőség-elvnek a világgal való kapcsolatba hozását tartjuk. A minőség gondolatát, lévén hogy írói gondolatról van szó, nehéz pontosan definiálni. Németh alapvetően a munka és a szenvedély egymáshoz kapcsolását, az egyéniség és a modern szellemiség törvényeinek megfelelő gondolkodást, az egyéni törekvéseknek is teret adó, ugyanakkor a társadalomba is beilleszkedő ideát értette rajta. Az életmű nem más, mint állandó elemzések és kísérletek sora: elemzéseké, amelyek a magyar és a közép-kelet-európai helyzetet vizsgálták, és kísérleteké, amelyek a gondolatrendszer érvényesítésére irányultak. Emellett pedig – természetesen – a művész-törekvések megvalósítása.

A gondolkodás alaphangoltságát tekintve két alapvető korszakra osztható Németh László pályája. Az első: az 1945 előtti pályaszakasz, amikor Németh úgy hitte, hogy a történelem, a változások sora irányítható, befolyásolható. A második: az 1945 utáni pályaszakasz, amikor – az itthoni társadalomfejlődés ellentmondásos jelenségei közepette – távlataiban kutatta az emberiség előtt felvetődő kérdéseket: különösképpen a kis népeknek a kialakuló világcivilizációban betölthető szerepe foglalkoztatta. Arról, hogy az eseményeket irányítani lehetne, 1945 után már nem szólt.

Az első szakasz tehát, amelyről szólnunk kell, az 1945 előtti. A harmincas évek elején a minőség forradalmát hirdette Németh László, s gondolkodásának megvoltak a művészettel, a tudománnyal és a politikával kapcsolatos összetevői is. A század szellemi mozgástörvényeit figyelve az új művészet, új tudomány és az új politika jellemzőit, s a tőlük elvárható sajátosságokat a következőképpen fogalmazta meg:

Az új művészetnek a saját területére kell visszahúzódnia, nem az ábrázolás a feladata, hanem az öntörvényű művészi világ megteremtése. "Remek az a mű, amelyik írója nélkül is megél" – írta akkor. Nagy jelentőséget tulajdonított a mű strukturáltságának, belső gazdagságának.

A műközpontúság, s az, hogy Németh a művészetnek a saját területére való visszahúzódnását követelte, nem azt jelenti, hogy Németh lemondott volna a művészet társadalmi funkciójáról. Inkább arról van szó, hogy a művészi magatartás és produktum egészétől várta a társadalmi kérdésekben való állásfoglalást. "Egy valamire való műalko-

tás társadalmilag sosem lehet közömbös. A művész nem húzódhat úgy vissza képei, színei mögé, hogy műve társadalmilag csakugyan közömbössé váljék. Az irodalmi alkotásban annyi előszeretet, közöny és megvetés kristályosodik ki következetes optikai rendszerré, hogy aki egyszer ennek a kristálynak a közepén helyezkedett el, a művön kívüli világot is a mű fénytörésében látja..." – írta egyik ekkori tanulmányában.

A huszadik századi új tudomány Németh felfogása szerint az előző század tudományának tagadásaként jött létre. A tudomány múlt századi szakosodását Németh szükségszerű folyamatnak, mintegy a tudomány önmozgása során létrejött eredménynek látta. A múlt század vége óta azonban újra jelentkezett az egész áttekintésének vágya. Ezen a megállapításon nyugodott a Németh által képviselt új enciklopédia-gondolat.

Az új politika mint kifejezés a Tanú-korszak egyik írásában (Új politika, Tanú, 1933. 6. sz.) tűnt fel. Itt pontokba szedve, de vázlatosan kritikáját is adta kora politikai irányainak. A polgári demokráciát a 19. század azóta meghaladott irányának látta. "Ez a demokrácia egy lázas, építő kor politikai iránya volt, teret követelt a vállalkozó kedvnek, felszabadította a vállalkozást a kialakult rend gátlásai alól, s hatalmas tömegeket bocsátott az építkezés rendelkezésére." A szocializmus a 19. század meghaladásaként jött létre, de nem tudta elválni múlt századi gyökereit: "A szocializmusban megvan a törekvés, hogy a tőkés rend nyugtalan, áramló világát felváltsa, és a tömegeket egy szilárdabb rend védelmében részesítse. Az emberiség nagy forrásából táplálkozik. A társadalmi jelenségek rendszeres, tudományos magyarázatát adja. De épp ez a tudományos magyarázat, a szocialista dogma vágta el kapcsolatát a kor friss eszméivel." Ez a felfogása ismeretes, vitát váltott ki a marxista gondolkodókkal, a vita pedig mindkét fél részére lehetőséget adott a kérdés részletesebb megvitatatásához. Bennünket azonban itt nem is ez a vita érdekel, hanem az, hogy Németh gondolatvilágában miképpen jelentkeztek az új politikával kapcsolatos elképzelések, miközben az egyre jobban teret nyerő fasizmustól következetesen elhatárolta magát. A jövővel kapcsolatos elképzeléseit – épp az Új politika című írásában – pontokba szedte. Eszerint elfogadta a tervgazdaságot, főképpen azért, mert keretek közé szorítja, lezárja a kapitalista fejlődést. (Németh egyébként is sokat foglalkozott a kapitalizmus végének jelenségeivel), ezzel "felszabadítja az emberiség figyelmét a gazdasági életéről, amely idáig lenyűgözte, a szabályozott gazdaság másodsorba szorul, s helyet enged lényegesebb emberi teendőknél." A tervgazdálkodást ugyanakkor a vállalkozás lehetőségével kapcsolná össze: "El lehet képzelni a tervgazdaságot is, mint vállalkozások hűbériségét, ahol a magántulajdon helyébe a munkabizomány lép, a birtokos felelős a közösségnek, a közös terv szolgáltatásokat szab ki rá, de megőrzi a nagy kollektív kereten belül egyéni függetlenségét, kifelé a rendszer része, de benn a maga udvarán a maga ura." Ez a vállalkozási rend visszazorítaná a bürokráciát, s megeremtené a vállalkozásokat, a területi alapon szerveződő csoportok önállóságát: az alárendelés helyett a mellérendelés társadalmát. A munkának és a társadalomnak ez a szervezetsége az autentikus ember számára felszabadítaná az emberi erőket javát, az embert visszavezetné tevékenysége lényegéhez...

Ennek a politika-felfogásnak az alapvető jellemzői tehát a következők: modern, a század szellemének megfelelő gondolkodás, minőségiszocializmus – mint a társadalmi és szellemi forradalom összekapcsolása. Gazdasági téren a vállalkozói szocializmus kifejezéssel találkozunk: ez a tervgazdaságot és a vállalkozást rendelné egymáshoz, az állam felnövesztett szereppel bírma: biztosítaná az állampolgárok alapvető szükségleteinek kielégítését, ugyanakkor teret adna a vállalkozásoknak. A közigazgatásban egy-

máshoz kapcsolódó "tájhazákat" alakítana ki, ezeket önkormányzatok irányítanák. Aktuálpolitikai elképzeléseiből itt csak címszavakat említhetünk: a telepítések végrehajtása, a művelődés reformja, a Kert-Magyarország kialakítása. Gondolkodásának a külpolitikával kapcsolatos elemei is voltak: itt mindenekelőtt a közép-kelet-európaiság és a harmadik út elvének megfogalmazásáról kell szólnunk.

Politikai gondolkodásának egészét az alárendelő társadalom mellérendelő társadalommá alakításának vágya irányította. Ebben a társadalomban – figyeljünk a kifejezésekre – a szabadság és a rend uralkodna: "Szabadság és rend, nem ellentétek, mint ahogy feltűntetik: hanem egymás feltételei. A szabadság nevet csak az a szabadság érdemli meg, amely az értékek örök égboltja alatt akar szabad lenni, s nem rend az, hanem rabság, amely az élet apró, természetes önkormányzatait nem tudja beilleszteni a maga tágabb tervébe" (Helyzetkép).

Ez a politikai gondolkodásmód a harmincas évek első felére alakult ki. A harmincas évek közepén – a reform-hangulat közepette – azok az elemei erősödtek fel, amelyek programját a megvalósítás irányába mozdíthatták, az Új Szellemi Front mozgalma után viszont az utópiák száma növekedett – egészen 1938-ig, amikor már a történelembe visszahúzódva igyekezett gondolkodását megőrizni.

1945 után már nem az a kérdés Németh László számára, hogy miképpen lehet irányt szabni a történelemnek, hanem hogy miképpen tud a világhoz, a világban bekövetkezett változásokhoz kapcsolódni. 1945-ben már első írásaiban is ezt a kérdést boncolgatta. Így háttérbe szorultak gondolatrendszerének politikai elemei, hiszen Németh tudta, hogy az ő harmadik utas politikája az új rendben a bűnösök listájára írja nevét. Ennek ellenére 1945–48 között együtt élt a világgal: ennek a periódusnak a művei (voltaképpen a vásárhelyi esszék, drámák, regények) azt a folyamatot jelzik, melynek során az írói világ ellentmondásai harmóniává szelídültek.

1948–49 után megváltozott minden: művekről is alig adhatunk számot, nemhogy leírt politikai teóriákról beszélhetnénk. Közben azonban érlelődött az a szemléletmód, amely kései gondolkodását meghatározta. A kialakuló világcivilizációban kereste a kis népek helyét, s ebben az összefüggésben a szocializmus ideálképét fogadta el. A távlati célokkal azonosult, s nem a napi megszorításokkal. 1945, de még inkább 1956 utáni gondolkodásának egészét meghatározta a használni akarás jószándéka és az igazság teljes feltárásának lehetetlensége közötti ellentmondás (Szabó Zoltán használta ezeket a kifejezéseket). Számos társadalmi problémáról, valódi sorskérdésről írt, így például a népesedési helyzetről, a herderi jóslat valóságartalmáról – különösen a hatvanas években. Mindezek azonban nem feledtethetik azt, hogy a gondolkodó által megteremtett világ legtöbb eleme a jövőre utalt, ahogy a jövőbe utalódott a világcivilizációnak az a harmonikus felfogása is, melyet esszéiben felvázolt.

*

A fenti vázlatához néhány megjegyzést is kell fűznünk ezzel a Németh László-i "politizálás" sajátosságaira akarjuk felhívni a figyelmet.

Először: Író-gondolkodó vetette papírra politikai elképzeléseit, azokat gondolatrendszerre természetes összetevőinek kell tekintenünk, s noha gondolatai aktuálpolitikai tartalommal is bírtak, azokat Németh a politika szférájában sohasem szerepeltette.

Másodsor: Éppen mert írói gondolatokkal találkozunk, azok fogalmi tisztázása, politikai elemzése sokszor lehetetlen feladat elé állítja a kutatót. Hasonló nehézséget

jelent a hatalmas és szerteágazó anyag rendszerezése is.

Harmadszor: Németh Lászlót sokáig a népi irodalom főideológusaként aposztrofálták. A népi mozgalom és Németh között természetesen szoros és sokszálú kapcsolat volt, de mind a népi mozgalom, mind Németh László pályájának alakulása más ritmus szerint történt.

Negyedszer: Németh Lászlót leggyakrabban utópikus gondolkodóként nevezik meg. Ezért külön is szükség lenne a történelemről alkotott képének, társadalom-felfogásának elemzésére; ez mutathatná meg, hogy gondolkodása milyen reális elemekből táplálkozott. Politikai gondolatai között is számos valósághoz kötődő összetevővel találkozunk. Realitáson természetesen nem az azonnali megvalósíthatóságot értjük, hanem azt, amit Bibó István a következőképpen fogalmazott meg: "Nem hiszek a történelemben százszázalékos szükségszerűségekből, hanem hiszek bizonyos vonalakon belül több-kevesebb lehetőségekben, melyet lehet elpusztítani és lehet szerencsés vágányokra irányítani." Németh politikai gondolkodása a magyar és az európai történelemben rejlő tendenciákra alapozódott. Különösen így van ez, ha azt is figyelembe vesszük, hogy politikai elképzelései a harmincas évek elején, a német fasizmus és az orosz bolsevizmus szélsőségsé válása előtt alakultak ki.

Ötödször: Szóltunk a hatvanas évek "kompromisszum-kényszeréről". Ennek kapcsán el kell mondanunk, hogy sorsdöntő változások idején, mintegy a történelem előtt vizsgálva Németh nyíltan megfogalmazta elképzeléseit. Ebben a vonatkozásban külön elemzést érdemelne az 1943-as szárszói beszéde és az 1956. októberi publicisztikája.

Hatodszor: Németh László gondolkodása jellegzetes válság-teremtette gondolkodás: újabb válságok idején megnövekszik iránta az érdeklődés. Számos gondolata ma is érvényes tartalmakat hordoz, s nyilván lesz is politikai erő, párt, amelyek ezeket a gondolatokat feleleveníti, aktualizálja. Annak, aki ezt megteszi, tisztában kell lennie az-za, hogy Németh László gondolkodásának egésze pártpolitikai érdekek szerint nem fordítható le: minduntalan "túllép" a politikán, az élet egésze foglalkoztatja.

FÜZI LÁSZLÓ

Folyóiratszemle

Az iskolai oktatás tervezése egy új paradigmán alapján (Robert K. Branson: Issues in the Design of Schooling: Changing the Paradigm, Educational Technology, April 1990, pp. 7–10.)

A cikk egy oktatási reformokat értékelő tanulmány ösztönző hatására íródott. Az említett tanulmány állítása szerint az USA hat államában, bizottságok által javasolt hagyományos reformok alig mérhető változást eredményeztek a diákok teljesítményében.

A jelenlegi tantermi oktatási modellt soha nem tervezték, az idők folyamán alakult ilyenné. Kialakulása korai szakaszában a tanulásról igen kevés empirikus és még kevesebb elméleti tudás állt rendelkezésre. A tanár- és diákszerep az orális hagyományokra, az iskola autoriter világa a templomi rituálék mintájára vezethető vissza.

Az oktatás eredményességének lényeges javítását az Egyesült Államokban két eltérő módon képzelik el. Az egyik megközelítés a hagyományos kereteken belül marad. Az